

Menneisyyteni

Marjo Juola & Anu Wittaniemi

Johdanto

Me arkeologit olemme menneisyyden tutkijoita. Meitä kiehtoo menneisyys, oli se sitten kaukaista ja kirjoittamatonta tai historiallista ja kirjoitettua, tai jopa nykyaikaista, menneisyyttä kaikesta huolimatta. Menneisyyttämme ja siihen liittyviä muistoja emme voi muuttaa, sillä ne ovat osa meitä, osa elämäämme. Tässä tekstissä tarkastelemme Timon usein käsittelemiä muistamisen ja unohtamisen teemoja. Hänen tutkimusintresseihinsä kuuluvat sotien muistomerkit ja valokuvat, sekä valokuvaaminen yleensä ovat osaltaan keinoja tarkastella menneisyyttämme, nykyisyyttämme ja tulevaisuuttamme sekä pitää yllä muistojamme.

Menneisyys

“Different people remember things differently, and you’ll not get any two people to remember anything the same, whether they were there or not”

Neil Gaiman

Jokaisella meillä on menneisyytemme, mutta mikä tai mitä menneisyys on ja milloin se on? Menneisyys on kuin kudelman, joka koostuu eri osasista. Toiset ovat pienempiä ja toiset suurempia osia, jotka yhdessä muodostavat kokonaisuuden, jonka lopullista muotoa emme tiedä. Muistot tuovat ihmisiä yhteen. Menneisyys ja siihen liittyvät muistot ja muistaminen ovat henkilökohtaisia, mutta voimme jakaa niitä toisten kanssa, jolloin niistä tulee osa yhteistä menneisyyttämme ja muistojamme. Menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus ovat elämässämme ajanjaksoja, jotka muokkaavat meitä. Miten muistamme ja unohdamme? Miten pidämme muistoja yllä?

Miten muistamme

Muistamista voidaan pitää aktiivisena prosessina, joka valikoiden luo uusia ja poistaa vanhoja

muistoja. Muistamisen voidaan ajatella koostuvan eri osa-alueista, joista sosiaaliantropologi Paul Connertonin (Connerton 2009, 21) mukaan voidaan erottaa kolme toisistaan eroavaa osiota. Ensimmäinen on henkilökohtainen muisti, joka viittaa yksilöön ja hänen henkilökohtaiseen muistiinsa ja muistoihinsa. Tällaisissa muistoissa *minä* olen aktiivinen toimija. Toinen muistin tasoista on kognitiivinen muisti, minkä kautta tulemme tietoisiksi aiemmin oppimistamme tai kokemistamme asioista ja tapahtumista. Muistamme sanojen merkityksen, millainen on asuinalueemme; eli henkilö on kohdannut, kokenut tai oppinut muistetun asian menneisyydessä. Kolmatta muistin osa-alueita voidaan kutsua tapamuistiksi, jonka kautta pystymme toistamaan aiemmin oppimaamme, kuten kuinka olemme oppineet lukemaan, kirjoittamaan tai ajamaan polkupyörällä. Emme kuitenkaan aina muistele, missä olemme kyseisen taidon oppineet, vaan kyseisen toiminnan kautta pystymme havaitsemaan ja näyttämään muille, että todellakin muistamme (Connerton 2009, 22–23).

Kulttuuriantropologi Aleida Assmannin mukaan muistomme ovat välttämättömiä, koska niistä muodostuvat kokemuksemme, vastuuntuntomme sekä koko identiteettimme (Assmann 2006, 111, Lowenthal 2015, 324). Toisin kuin Connerton, Assmann jakaa muistin neljään eri tasoon: henkilökohtainen muisti, sosiaalinen muisti, poliittinen muisti ja kulttuurinen muisti. Tässä jaossa Assmann liittää henkilökohtaisen muistin syntymisen sosiaalisiin kanssakäymisiin ja jaettuihin kokemuksiin (Assmann 2006, 211).

Arkeologi James Delle puolestaan käyttää termiä kollektiivinen tai julkinen, ylhäältäpäin johdettu muisti, jossa tulkinnat ja muistot tulevat muualta (Delle 2008, 64). Kun muistellaan asioita, jotka ovat tapahtuneet ennen henkilön syntymää, joudutaan tällöin turvautumaan muiden tulkintoihin

menneisyydestä. Näihin tulkintoihin liitetään myös usein erilaisia rituaaleja ja seremonioita. Tällaisten tapahtumien tai käytäntöjen tullessa osaksi kollektiivista muistia, sulautuvat ne perinteisiin ja niitä aletaan pitää aitoina menneisyyden tapahtumina. Kollektiivista muistia voivat käyttää erilaiset poliittiset, uskonnolliset ja kansalliset ryhmät ajamaan omia näkemyksiään pyrkien samalla ehkäisemään vaihtoehtoistoisten (edellä mainituille ryhmille epäedullisten) muistojen syntymistä (Delle 2008, 65). Tällainen poliittinen ja kulttuurinen muisti toimivat erilaisten ulkoisten symbolien ja aineellisen kulttuurin välittäjinä. Instituutioilla ja suurilla sosiaalisilla ryhmillä, kuten yrityksillä, kirkolla ja valtioilla ei ole itsessään muistia, vaan muisti syntyy erilaisten muistin apujen, kuten symbolien, kuvien, seremonioiden ja paikkojen avulla (Assmann 2006, 215–216). Oulun katukuvasta löytyy tällaisia, erityisesti sota-aikaan liittyviä, muistin ja muistamisen apukeinoja. Useita muistomerkkejä on pystytetty niin talvisodan vapaaehtoisille, Oulun ilmapuolustukselle, kuin saksalaisille joukko-osastoillekin (Suomen sotamuistomerkit 1939–1945).

Miten unohtamme

Jotta muistamisella olisi merkitystä, pitää meidän myös unohtaa kokemaamme. Unohtaminen liittyy täten olennaisesti muistamiseen, sillä on asioita, joita ei haluta muistella, jolloin ne unohtuvat. Unohtaminen ei ole ainoastaan välttämätöntä, vaan normaalia (Lowenthal 2015, 318–319; Fentress ja Wickham 1992, 39). Unohtamista, kuten muistamista voi olla erilaista. Connertonin mukaan yksi unohtamisen muodoista on tukahdutettu unohtaminen (*repressive erasure*), jota voidaan ohjata ulkoa, ylhäältä käsin. Esimerkiksi entisten hallitsijoiden patsaita ja kuvia on systemaattisesti tuhottu läpi historian, jolloin muistia, muistamista sekä ei-toivottua ajattelutapaa on tällä tavoin pyritty ohjaamaan vallassa olevien hallitsijoiden näkökulmasta käsin, toisinaan myös väkivaltaa säästelemättä (Connerton 2008, 60). Meneillään olevan Venäjän hyökkäyssodan Ukraina kohdistavat kauheudet liittyvät myös kulttuurikohteiden tuhoamiseen. Tuhoamalla Ukrainan maailmanperintökohteita Venäjä pyrkii näin tukahduttamaan ukrainalaisten

muistot omasta menneisyydestään (Vilkman ja Aromaa 2022). Tukahdutettua unohtamista voidaan kuitenkin harjoittaa myös väkivallattomasti ohjaamalla ihmisten muistia epäsuorasti. Museoissa historialliset taideteokset sekä kertomukset ohjaavat museokävijää ja hänen muistojaan. Museovierasta johdatetaan rakennukseen suunniteltujen reittien avulla kulkemaan ja tutustumaan lähinnä länsimaisia arvoja korostavaa, ei-länsimaiset kulttuurit vähemmälle jättävää näyttelyä (Connerton 2008, 60). Tällainen tukahdutettuun unohtamiseen ohjaaminen voi olla hyvinkin hienovaraista eikä tavallinen museossa kävijä välttämättä edes tiedosta, että hänen halutaan unohtavan tiettyjä asioita. Nykyään kuitenkin on herätty museoissa myös synkän menneisyyden olemassaoloon ja sen esittämiseen (esimerkiksi Berliinin juutalaismuseo).

Connerton ottaa esille myös ohjatun unohtamisen (*prescriptive forgetting*) (Kts. Connerton 2008, 61–62). Tällainen unohtaminen on myös ylhäältä päin ohjattua, mutta toisin kuin tukahdutetussa muistamisessa ohjatun unohtamisen ajatellaan olevan kaikkia osapuolia hyödyntäviä ohjeita antavaa, joten sitä voidaan tuoda esille julkisesti (Connerton 2008, 61). Esimerkiksi tällaisesta unohtamisesta voi nostaa Oulussa jatkosodan aikana valmistuneen saksalaisten sotilaiden upseerikerhon, Alppimajan. Rakennuksen historiaan liittyvä, voimakkaita tunteita herättänyt natsimenneisyys on haluttu pyyhkiä pois muistista. Vuonna 1949 omistajanvaihdoksen yhteydessä rakennuksen nimi muutettiin Kalevan Kartanoksi ja sen sisustusta muokattiin vastaamaan enemmän karjalaista kulttuuria, johon myös nimi viittaa (Niskala 2022). 1950 – luku oli uudistusten ja nousukauden aikaa ja todennäköisesti tämän vuoksi paikan synkkä natsimenneisyys haluttiin unohtaa ja se ohjattiin ”yhteisen hyvän” vuoksi unholaan usean vuosikymmenen ajaksi. Usealle oululaiselle paikan menneisyys onkin tullut yllätyksenä. Paikan natsimenneisyydestä on alettu puhua julkisesti vasta viime vuosien aikana. 2010-luvulla rakennuksen nimi on virallisesti muutettu takaisin Alppimajaksi ja alueen historia sekä menneisyys on myös otettu osaksi rakennuksen historiaa (Niskala 2022).

Muistamiseen ja muistiin liittyvät olennaisesti siis myös erilaiset paikat, sillä kaikki ihmistointa tapahtuu aina jossain paikassa tai tilassa (Cresswell 2009, 169–170, Ylimaunu et al. 2014, 5). Van Dyken ja Alcockin mukaan tunne paikasta ja siihen kuulumisesta ovat peräisin aiemmista sosiaalisista tapahtumista ja muistoista, joita paikkaan liittyy (Van Dyke ja Alcock 2003, 4–5). Hebbert puolestaan liittyy muistamisen paikkaa koskeviin kielikuviin sekä paikan topografiaan (Hebbert 2005, 581). Edellä mainittujen vaikeiden asioiden muistoihin liittyvillä paikoilla tai rakennuksilla itsellään saattaa olla kulttuurihistoriallista merkitystä, mutta niiden historiaan ja muistamiseen voi liittyä ristiriitaisia tunteita. Erityisesti natsimenneisyyteen liittyvät kohteet ovat Saksassa edelleen kuuma puheenaihe ja aiheuttavat kuohuntaa paikallisyhteisöissä. Yhtenä esimerkkinä tästä voidaan pitää kuuluisan natsi-Saksan pääarkkitehdin Albert Speerin suunnittelemaa areenaa, joka rakennettiin Bückebergin sadonkorjuujuhlien kunniaksi. Nämä sadonkorjuujuhlat muodostuivat aatteen symboliksi, keräten miljoonayleisön juhlimaan tätä Kolmannen valtakunnan kulta-aikojen tärkeintä juhlaa (Burström ja Gelderblom 2011, 269). Areena on vielä osittain olemassa, mutta sen muistaminen historiallisena monumenttina on jäänyt ikävän natsimenneisyyden jalkoihin. Tämä paikka on aiheuttanut kitkaa kulttuuriperinnön suojelijoiden ja paikallisyhteisö välillä juuri alueen epämiellyttävän menneisyyden vuoksi (Burström ja Gelderblom 2011).

Unohtamisessa on usein mukana voimakkaat tunteet. Erityisesti sotaan liittyvät aiheet ja niiden muistaminen ja unohtaminen aiheuttavat konflikteja. Millaisia asioita voidaan ja saadaan muistella? Pitääkö kaikki tapahtunut paha unohtaa ja kenen näkökulmasta unohtamisen päätös tehdään? Millainen versio menneestä muistetaan? Tällaisissa asioissa on aina vähintään kaksi puolta, jotka ovat ristiriidassa keskenään. Mikäli muistamisen tai unohtamisen kohteena on kulttuurihistoriallisesti merkittävä kohde, vaatii asian käsittely myös aikaa, rahaa sekä historiallisten taustojen ymmärtämistä.

Nykyisyys

“Remembrance of things past is not necessarily the remembrance of things as they were.”

Marcel Proust

Muistaminen ja unohtaminen kuuluvat yhteen. Ilman toista ei olisi toista. Muistot voivat olla hyvin voimakkaita ja ne säilyvät pitkään, jopa läpi ihmiselämän. Ihmiset myös unohtavat asioita. Tämä unohtaminen voi olla omaehtoista tai pakotettua, ylhäältäpäin ohjattua. Unohtaminen voi olla myös selviytymiskeino, jolla ikävät muistot pyritään tukahduttamaan. Miten menneisyyttä sitten voidaan nykyisyydessä muistella?

Muistamista voidaan tarkeastella erilaisen materiaalisen kulttuurin kautta (Van Dyke ja Alcock 2003, 5). Valokuvaaminen ja valokuvat ovat materiaalista kulttuuria ja samalla keinoja, joiden avulla menneisyyttä ja muistoja voidaan säilyttää jopa yli vuosisatojen. Muistot jatkavat olemassaoloaan valokuvien kautta, sillä valokuvaus pysäyttää hetken, luoden ikkunan menneisyyteen. Susan Sontagin mukaan valokuva on ”todistus siitä, että jokin on tapahtunut” (Sontag 1984, 12). Valokuvilla voi olla suuri vaikutus niin kuvaajille, kuvatulle kohteelle kuin kuvaa katseleville. Valokuvien voimasta kertoo myös se, että ”valokuvaaminen on kuvatun kohteen esineellistämistä ja sitten sen alistamista” (Sontag 1984, 10). Toisin sanoen valokuvaaminenkin voi olla valankäyttöä, sillä kuvaaja valitsee haluamansa näkymän, rajaa kuvan ja siten päättää minkä osan näkymästä hän välittää eteenpäin. Valokuvilla on iso merkitys kollektiivisen nostalgian luomisessa, varsinkin jos ne mielletään todisteiksi menneisyydestä ja menneistä tapahtumista. Valokuva on kuitenkin vain hetken tilanne ja kuvaajansa tulkinta asiasta. Erityisesti sotiin liittyvät valokuvat esittävät tapahtumia toisen osapuolen näkökulmasta; esimerkiksi natsien jatkosodan aikana ottamat valokuvat antavat suomalaisesta maise-masta totutusta poikkeavan kuvan (Matila 2020).

Valokuvien ohella erilaiset muistomerkit siirtävät muistoja seuraaville sukupolville ja näin jatkavat valittua versiota historiasta. Muistomerkit

pitävät yllä tapahtuman tai henkilön muistoa, jota varten se on pystytetty. Schwartzin (Schwartz 1982) mukaan muistomerkit toimivat menneisyyden tiedon siirtäjinä sukupolvelta toiselle, saaden näin muistot säilymään pidempään. Muistomerkit itsessään ovat ikkunoita menneeseen ja ne kertovat ajasta sekä ajattelutavasta, jotka ovat vallinneet niiden pystyttämisen aikaan. Muistomerkeissä on myös aikojen muuttumisen aspekti, eteenpäin on siirrytty, aikaa on kulunut ja asiat ovat muuttuneet. Esimerkkinä tällaisesta muutoksen aallosta on nähtävissä Yhdysvalloissa Konfederaation suurmiesten patsaiden poistamisen aiheuttamat laajat keskustelut ja väkivaltaiset yhteenotot (Forest ja Johnson). Millaista on ylisukupolvisten tapahtumien muistaminen muistomerkkien avulla? Voiko sellainen olla todellista muistamista? Vai muistellaanko siinä toisten muistoja? Aikaisempien sukupolvien muistelot ja nostalgia voivat aiheuttaa menneisyyden vääritymistä (Atia ja Davies 2010, Schacter ja Madore 2016, Sedikides et al. 2008). Kollektiivinen menneisyyden muistaminen ja sen muokkaus on keino muokata nykyaikaa (Schacter ja Welker 2016), ja siten se käy jopa poliittisten valtapelien työkaluksi.

Muistomerkkeihin liitetään yleensä muistamisen tukena käyttämämme erilaiset rituaaliset esitykset ja esineet. Esimerkkinä tällaisesta ovat muun muassa hautausrituaalit, joilla muistamme poisnukkuneita läheisiämme viemällä kukkia ja kynttilöitä heidän haudalleen, joilla hautakivet toimivat muistomerkkeinä. Oulun sankarihauta-alueella sijaitsee Oskari Jauhaisen vuonna 1950 suunnittelema sankarihautapatsas *'Taistelu on päättynyt'*, jonka äärellä suoritetaan kukitus Kaatuneitten muistopäivänä (Oulun ev.-lut. seurakunnat). Tällaiset muistamiseen liittyvät rituaalikäytänteet voidaan liittää osaksi kollektiivista muistia, sillä usein eri käytäntöjen (kuten hautajaiskäytäntöjen) ohjeistus on tullut alun perin jostain ylemmältä taholta säädettynä. Esimerkiksi eri uskontojen ja poliittisten suuntausten maailmassa pidetään tapahtumien muistoa yllä juuri erilaisilla rituaaleilla ja muistomerkeillä (Connerton 2009, 48). Tällaista rituaalista toimintaa voidaan siis tarkastella erilaisen materiaalsen kulttuurin kautta, jota voi olla niin aineellinen

(esineet, muistomerkit, rakennukset) kuin aineetonkin (esittävä taide, tavat ja käytänteet) kulttuuri. Rituaalinomaisesti nostamme juhlapäivinä lipun salkoon, vierailemme sankarihaudoilla sekä pystytämme patsaita sodissa kaatuneitten, hallitsijoiden sekä muiden merkkihenkilöiden kunniaksi.

Tulevaisuus

"The most painful state of being is remembering the future, particularly the one you'll never have"

Søren Kierkegaard

Nykyisyyttä ei voi ymmärtää, eikä tulevaisuutta voi kuvitella ilman kykyä muistaa menneitä tapahtumia. Onko muistaminen sitten loppujen lopuksi vain mielikuvitusta? Miten käy muistoille, joita pidetään yllä pystyttämällä muistomerkkejä? Muistomerkit ja valokuvat kertovat tarinoitansa, mutta niiden kieltä emme ymmärrä ilman tulkkia. Muistomerkkien valvojat, nuo henkilöt ja instituutiot, jotka pystyttävät ja huoltavat näitä muistin arkistoja, tulkitsevat meille menneisyyttä, jotta voimme kuvitella tulevaisuutta. Vastuu heillä on suuri.

Elämäämme saapuu ja poistuu ihmisiä, jotka jättävät jälkensä meidän muistikirjaamme. Aika haalistaa muistojen kirjamme sivut, tehden niistä melkein pä läpikuultavia ja osa hapertuu kokonaan pois. Sanotaan myös, että aika kulta muistot. Onko näin? Kuinka kauan meidän on annettava ajan tehdä työtään? Vaikka menneisyydessämme voi olla kipeitäkin muistoja, on silti hyvä katsoa kohti tulevaisuutta ja sen tarjoamia uusia mahdollisuuksia. Seuraavat sanat olkoot muistoksi ystävällemme ja mentorillemme yhteisestä menneisyydestämme, nykyisyydestämme ja tulevaisuudestamme:

"Most of us end up with no more than five or six people who remember us. Teachers have thousands of people who remember them for the rest of their lives"

Andy Rooney

Kirjallisuutta

- Assmann, A. (2006). Memory, Individual and Collective. Toimittaneet Goodin, R.E. ja Tilly, C., *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*: 211–224. Oxford University Press: New York.
- Atia, N. ja Davies, J. (2010). “Nostalgia and the shapes of history”. *Memory Studies* 3(3): 181–186.
- Berliinin juutalaismuseo (www.jmberlin.de). 5.12.2022.
- Burström, M. ja Gelderblom, B. (2011).” Dealing with difficult heritage: The case of Bückeburg, site of the Third Reich Harvest Festival”. *Journal of Social Archaeology*, (11): 265–282.
- Connerton, P. (2009) [1989]. *How societies remember*. Cambridge university press: Cambridge.
- Connerton, P. 2008. “Seven types of forgetting”. *Memory Studies*, Sage Publications 1(1): 59–71.
- Cresswell, T. (2015).” *Place an introduction*”. Second edition. John Wiley & Sons Ltd.
- Delle, J.A. (2008). ”A tale of two tunnels: Memory, archaeology, and the Underground Railroad”. *Journal of Social Archaeology*, 8(1): 63–93.
- Fentress, J. ja Wickham, C. (1992). ” *Social Memory – New perspectives on the past*”. Blackwell publishers, Oxford UK ja Cambridge USA.
- Forest, B. ja Johnson, J. (2018). “Confederate monuments and the problem of forgetting”. *cultural geographies*, 26(1): 127–131.
- Hebbert, M. (2005). ”The street as locus of collective memory”. *Society & Space*, volume 23, 581–596.
- Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country*. Revisited. Cambridge University Press.
- Matila, T. (2020). “The ghosts in the archive: World War Two photography and landscapes crafted by the Nazis in Finland”. *Time and Mind*. 13(4): 351–371.
- Niskala, K. (2022) Alppimajan historiaa. (www.alppimaja.fi) 5.12.2022.
- Oulun ev.-lut. seurakunnat. Oulun ev.-lut. seurakuntien sankarihautausmaat. (www.oulunseurakunnat.fi) 5.12.2022.
- Schacter, D.L. ja Madore, K.P. (2016). “Remembering the past and imagining the future: Identifying and enhancing the contribution of episodic memory”. *Memory Studies*, 9 (3): 245–255.
- Schacter, D.L. ja Welker, M. (2016). “Memory and connection: Remembering the past and imagining the future in individuals, groups, and cultures”. *Memory Studies*, Vol. 9(3): 241–244.
- Schwartz, B. (1982). ”The social context of commemoration: A study in collective memory”. *Social Forces*, Vol. 61(2): 374–402.
- Sedikides, C., Wildschut, T., Arndt, J. ja Clay Routledge. (2008). ”Nostalgia Past, Present, and Future”. *Current Directions in Psychological Science*, 17 (5): 304–307.
- Sontag, S. (1984). “*Valokuvauksesta*” [On Photography, 1977]. Suomentaneet K. Cederström ja P. Virtanen. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna.
- Suomen sotamuistomerkit 1939–1945. Oulu. (www.sotamuistomerkit.fi) 5.12.2022.
- Van Dyke, R. M. ja Alcock, S. E. (2003). *Archaeologies of Memory*, 4–5. Toimittaneet Van Dyke, R.M. ja Alcock. S.E.. Blackwell Publishing: Oxford.
- Vilkman, S. ja Aromaa, J. (2022). ”Ukraina yrittää pelastaa taidearteensa ja maailmanperintökohteet – Venäjän joukot ovat jo tehneet peruuttamatonta tuhoa”. (www.yle.fi) 5.12.2022.
- Ylimaunu, T., Lakomäki, S., Kallio-Seppä, T., Mullins, P.R., Nurmi, R. ja Kuorilehto, M. (2014). ”Borderlands as spaces: Creating third spaces and fractures landscapes in medieval Northern Finland”. *Journal of Social Archaeology*, 14(2), 244–267.